

Міністерство освіти і науки України,
Виконкомом Кам'янець-Подільської міської ради,
Кам'янець-Подільський державний університет,
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському державному університеті,
Хмельницька обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців,
Хмельницька обласна державно-наукова універсальна бібліотека
ім. М. Острозького, Державний архів Хмельницької області

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО- ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

**Збірник наукових праць за підсумками
Другої Міжнародної науково-практичної конференції**

14–15 травня 2005 року

Рецензенти: *Ресит О.П.*, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, професор (м. Київ);

Скляренко Є.М., доктор історичних наук, професор (м. Київ);

Горбик В.О., доктор історичних наук, професор (м. Київ);

Брицький П.П., доктор історичних наук, професор (м. Чернівці);

Редколегія: *Завальнюк О.М.* (голова), *Філінюк А.Г.* (заступник голови), *Савчук В.О.* (відповідальний секретар і науковий редактор), *Петров М.Б.*, *Баженов Л.В.*, *Винокур І.С.*, *Газін В.П.*, *Григоренко О.П.*, *Войтенков В.І.*, *Демчук О.В.*, *Мазурчак О.В.*, *Рибак І.В.*, *Степанков В.С.*, *Стрішинець М.М.*, *Слободянюк П.Я.*, *Тюрін В.П.*

Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків:

• К 18 Збірник наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково-практичної конференції “Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків” (14-15 травня 2005 р.). – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ. – 2005. – 252 с.
ISBN 966-643-035-5

У науковому збірнику вміщено доповіді та повідомлення, виголошенні на Другій Міжнародній науково-практичній конференції „Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків історія і сучасність”, що відбулася 14-15 травня 2005 року на базі Кам’янець-Подільського державного університету. Вони відтворюють місце і роль старовинного Кам’янця-Подільського в історичному минулому та сучасному українському народу і його участь в українсько-європейських культурних зв’язків.

Рекомендовано до друку вченого радою Кам’янець-Подільського державного університету 29 грудня 2005 року, протокол № 10.

*М.Д.Матвієв, Л.Г.Любінська, О.П.Кучинська
м. Кам'янець-Подільський*

ПРИРОДНА, НАУКОВА ТА ІНШІ ЦІННОСТІ КЛЮЧОВОЇ ТЕРИТОРІЇ ТОВТРОВОЇ ГРЯДИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

В статті обґрунтовані елементи національної екологічної мережі загальнодержавного значення. До них належать природні регіони, де зосереджено природо-заповідні території (ядра) та буферна зона, або екологічні коридори навколо ПЗО.

Товтри Хмельниччини є однією з таких територій (екологічне ядро – товтровий кряж та Дністровський природний регіон). Це основний скелет екомережі.

Описаний процес створення екологічних коридорів (буферних зон) для захисту і збереження природних екосистем (середовищ, існування рідкісних і зникаючих видів, ландшафтів світового значення) та поєднання ПЗО суцільними територіями, в першу чергу за рахунок цінних територій Городоцького, Дунаєвецького та Новоушицького районів.

Ключові слова: екологічна мережа, природно-заповідні території, буферна зона, екологічний коридор.

Національна екологічна мережа включає елементи загальнодержавного і місцевого значення, які визначаються за науковими, правовими, технічними, організаційними та фінансово-економічними критеріями.

До елементів національної екологічної мережі загальнодержавного значення належать природні регіони, де зосереджено природо-заповідні території (ядра) та буферна зона, або екологічні коридори навколо природно-заповідних об'єктів: водні об'єкти (долини річок, водосховища, водно-болотні угіддя, прибережні захисні смуги, зони санітарної охорони); ліси першої та другої груп; рекреаційні території для організації масового відпочинку населення і туризму; лікувально-оздоровчі території з їх природними ресурсами; інші природні ділянки степової рослинності (лукі, пасовища, піски, солончаки); земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угрупування, занесені до Зеленої книги України; частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання (пасовища, луки, сіножаті...).

Ідея екологічної мережі є інтегральною в збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Основними завданнями створення екомережі є: збереження ландшафтного різноманіття; оптимізація площини, структури, стану елементів екологічної мережі, підвищення статусу їх охорони; резервування та подальше надання статусу заповідних територіям, багатим на біорізноманіття, особливо старовіковим природним угрупуванням, прирусовим лісам, цілинним землям, типовим та унікальним екосистемам і ландшафтам, середовищам існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин, геологічним утворенням, сталонним типам ґрунтів.

Відповідно до загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки Товтри Хмельниччини є Подільським елементом географічного природного регіону Подільської височини (екологічне ядро – товтровий кряж та Дністровський природний регіон).

Унікальні природні ландшафти, сформовані в різні геологічні епохи приваблюють своюю неповторністю Товтрового кряжу. Формувалася гряда 25-15 млн. років тому в період існування Тортонського та Сарматського морів з коралових рифів морських водоростей, молюсків сьогодні має вигляд невисоких гряд (горбів, товтр), вкритих лісами або степами, а, інколи, і відкритими вапняками, на яких ростуть мохи, лишайники, водорості та кальцелюбні вищі судинні рослини. На Хмельниччину товтри потрапляють з Тернопільської області (заповідник "Медобори") від смт. Сатанів на південний схід до Дністровських берегів. Найвища точка області 409 м над рівнем моря це – ЗЗДЗ "Велика та Мала Бугаї". Біля 82 % товтр області знаходяться на території НПП "Подільські Товтри" вони різні за формою, розмірами, висотою, займають площину 80 тис.га, налічують 159 одиниць.

На Подільському плато переважають серозійні форми різної величини та віку. Наймолодші за віком є різноманітні промійни та яри. Утворилися вони переважно недавно і спричинила їх нераціональна господарська діяльність людей: вирубування лісів і розорювання схилів. Ці молоді ерозійні форми поширені переважно у Придністров'ї, для якого характерні глибоко врізані долини річок.

Загальна площа НПП (261,316 тис.га) становить 12,5 % території області розподіляється за основними типами використання таким чином:

- сільськогосподарські землі – 77,4 %;
- розораність сільсько-господарських угідь 88,3 %;
- розораність земель 66,3 %;
- лісистість території 15,2 %;
- кількість антропогенно-незмінених ландшафтів від загальної площини 21,2 %.

Структура земельних ресурсів

Угіддя	Площа тис.га	% до загальної площини
1. Сільськогосподарські землі всього:	148,0	56,6
3 них рілля	130,3	49,4
Багаторічні насадження	4,6	1,8
Сіножаті	7,0	2,7
Пасовища	6,1	2,3
2. Ліси і інші лісовкриті площини, всього	38,8	14,3
В тому числі ліси	37,0	14,2
3. Забудовані землі	39,4	15,1
4. Болота	0,5	0,2
5. Відкриті землі без рослинного покриву	8,6	3,3
6. Вода	7,8	3,0
7. Інші землі	18,2	7,0
	261,3 100,0	

Дністровська каньйонова частина парку складається із каньйонів лівих приток Дністра. Приблизно 440 млн. років тому тут вирувало Силурійське море, яке залишило після себе вапнякові скелі. Еталонний геологічний розріз силурійських відшарувань – Китайгородське відшарування має міжнародне визнання, Смотрицький каньйон – мальовничий витвір природи, на стінках якого історія силуру. На території НПП є також кастріві печери "Атлантида" і "Киянка", що приваблюють своюю унікальністю як науковців так і мандрівників.

Флористичне багатство національного природного парку представляє біля 1300 вищих судинних рослин. Серед них до 30 ендемічних для України видів, 60 реліктових, 30 видів на межі ареалу, до 40 дез'юктивноареальні види: *Allium obliquum* L. (цибуля коса) – єдине місце зростання в Україні.

Особливо охоронними видами, що занесені до списку згідно матеріалів Бернської конвенції є: зміголовник австрійський, рябчик гірський, сон великий, шиверекія подільська, зозулені черевички справжні.

Мандруючи по Придністров'ю можна побачити відкриті прямовисні стіни з відбитками, або незначні уступи – тераси, на яких зростають як рослини древніх епох (пліоценовий релікт – шиверекія подільська), так і ендеміки – мінуарція дністровська, цибуля подільська, шавлія кременецька. Густа мережа Дністровських лівобережних приток перетинає Товтрову гряду, утворюючи чудернацькі петлі, а кам'яністі скелі під впливом ерозійних процесів впродовж тисячоліть створили різні кам'яні “примари” – голови велетів, чортові пальці та гроти і печери.

Рослинність товтрові характеризується великим різноманіттям видів та рослинних угрупувань, у складі яких переважають дубові, грабово-дубові, грабово-дубово-ясеневі фітоценози. Поширені також і букові ліси. З типових та рідкісних рослинних угрупувань, що занесені до Зеленої книги України тут трапляються лісові – група асоціацій скельно-дубових лісів кизилових, група асоціацій звичайнодубових лісів кизилових, грабово-дубового лісу плющевого та мареново-плющевого, степові – формациї мигдалю низького, ковили волосистої, осоки низької, сеслерії Хейфлерової. До списку Червоної книги України занесено 61 вид рослин.

Фауну території лівобережжя Дністра складають характерні представники лісостепу України. Багатство і своєрідність тваринного світу території зумовлені особливостями ландшафту, його мозаїчністю. Fauna представлена хребетними тваринами, серед яких близько 50 видів риб, 11 – амфібій. 10 – плазунів, 223 – птахів, 71 – ссавців. Безхребетні недостатньо вивчені, близько 700 видів комах. У Червону книгу України занесено 80 видів фауни.

У межах парку знаходиться 129 природоохоронних об'єктів, зокрема, 15 – заказників ЗДЗ, 4 – пам'ятки природи ЗДЗ, 1-ботанічний сад, 17- заказників місцевого значення, 3 – парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, 88 – пам'яток природи місцевого значення 1 – заповідне урочище.

Історико-архітектурні пам'ятки: в Городоцькому р-ні – 12, Чемеровецькому – 27, Кам'янець-Подільському р-ні – 63 та місті Кам'янець-Подільському – 200. Із них найвідоміші: Кам'янець-Подільська фортеця вперше згадується в 1374 році в грамоті Юрія Коріатовича, який володів на той час Поділлям. Археологічні дослідження свідчать, що фортеця існувала в Х-XIII ст. У 1977 році в місті Кам'янець-Подільському було створено історико-архітектурний заповідник, а в 1998 році йому надано статус Національного історико-архітектурного заповідника “Кам'янець”.

Це основний скелет екомережі, та настав час створити екологічні коридори (буферні зони) для захисту і збереження природних екосистем (середовищ існування рідкісних і зникаючих видів, ландшафтів світового значення) та поєднати ПЗО сучільними територіями, в першу чергу за рахунок цінних територій Городоцького, Дунаєвецького та Новоушицького районів. Межі НПП Програмою передбачено розширити на 20 тис.га. Н а жаль через відсутність фінансування заплановані заходи з формування екомережі не виконані.

Наполегливою працею науковців НПП та К-ПДУ в 2004 році розроблено наукове обґрунтування та занесено в Міжнародний перелік Рамсарської конвенції два водно-болотні угіддя “Смотрич” та “Бакотська затока”. За ініціативи Товариства подільських природодослідників та природолюбів проводяться наукові дослідження по заповіданню правобережної частини р. Дністер. Очевидним є, що рекомендації по впровадженню “Загальнодержавної програми формування Національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.” на регіональному рівні в Хмельницькій області, перший етап якої успішно завершився, залишилися тільки на папері.

In the article the elements of national ecological network of national value are grounded. Natural regions, where it is concentrated the natural-protected territories (NPT) and buffer area, or ecological corridors round NPT belong to them.

Tovtry of Hmelnichina is one of such territories (ecological kernel is tovtry ridge and Dnister natural region). It is the basic skeleton of econetwork.

The process of creation of ecological corridors (buffer areas) for protecting and saving natural ecosystem (environments of existence of rare and vanishing species, and landscapes of world value) and combination of NPT with continuous territories is described, above all things due to valuable territories of the Gorodoc, Dounaevtsi and Novooushitsa districts.

Key words: ecological network, natural-protected territories, buffer area, ecological corridor.

УДК 504.453(477.43)

I.B. Федорчук
м. Кам'янець-Подільський

ФІТОМОНІТОРІНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВОД КАНЬОНУ РІЧКИ СМОТРИЧ

Дослідження проводились у акваторії каньйону річки Смотрич, що входить до складу НПП “Подільські Товтри”. Аналізувалась екологічна структура макрофітів та їх фітоіндикаційне значення. Визначали якість поверхневих вод шляхом розрахунку індексу фітоіндикації за вищими водними рослинами і порівняння його з гідрохімічними показниками. Підтверджено